

Париж, червень 1840 року

Присвята Жорж Санд

Люба Жорж, ця присвята не в змозі нічого додати до Вашого імені, чарівне сяйво якого відіб'ється в цій книзі; в ній немає ні мого розрахунку, ані моєї стриманості. Нею я хочу засвідчити справжню дружбу, яку ми пронесли крізь наші мандри та злигодні, попри нашу працю та злосливість світу. Ймовірно, це почуття ніколи не зміниться на гірше. Задоволення, з яким я згадую імена друзів, що вервечкою з'являються в моїх творах, затьмарюється прикροстями від численності останніх, бо ж вони завжди народжуються в муках, не кажучи вже про докори, які сиплються на мене за мою небезпечну плодючість, ніби світ, що мені позує, менш плідний? От було б добре, Жорж, якби одного дня якийсь продавець старовинних книжок відшукав би в них імена лише великих людей зі щирим серцем, здатних на святу та чисту дружбу, славетних героїв цього століття? Невже я не можу пишатися цим певним щастям більше, ніж завжди сумнівними успіхами? Невже це не щастя для того, хто Вас добре знає, називати себе, як я роблю це тут.

Ваш друг,
Де Бальзак

ПЕРША ЧАСТИНА

I

До Мадемуазель Рене де Мокомб.

Париж, вересень

Моя ластівко, я теж на волі! І якщо ти ще не писала мені в Блуа, тоді я першою встигаю на нашу прекрасну листовну зустріч. Відірви свої чарівні карі очі від перших рядків і пригамуй своє здивування для листа, в якому я довірю тобі своє перше кохання. Якщо всі завжди говорять про перше кохання, виходить, друге теж існує? Стривай! — зупиниш ти мене і попросиш: — Краще розкажи мені, як ти вирвалась з монастиря, в якому мала провести все життя? Люба моя, що б там не було у кармеліток, але чудо мого визволення зовсім природне. Крики збентеженого сумління взяли врешті-решт гору над наказами неблаганних батьків, ось і все. Моя тітонька не хотіла бачити, як я марнію, тож вона переконала мою матір, котра єдиними ліками проти моєї недуги вважала послух. Глибокий сум, в який я впала після твого від'їзду, прискорив цю щасливу розв'язку. І ось я в Парижі, янголе мій, і щастям бути тут я завдячую тобі. Моя Рене, якби ти мене побачила тоді, коли я залишилась без тебе, ти б пишалась тим, що надихнула таке юне серце на настільки безкраї почуття. Ми так багато мріяли разом, так високо ширяли на наших крилах, пережили так багато спільного, що мені здається, немов би наші душі переплелися одна з одною, як оті дві угорські дівчинки, про смерть яких нам оповідав пан Бовізаж*. Йому, правду кажучи, зовсім не підходило це прізвище: ніколи ще лікар жіночого монастиря не був так вдало підібраний. Чи не хворіла ти одночасно із твоєю зірочкою? У гнітючій тузі, що охопила мене, я могла лишень один за одним перебирати в пам'яті зв'язки, що об'єднують нас; я вже думала, відстань розірвала їх. Немов одинока горлиця, я відчувала відразу до життя, я знайшла розраду

* Бовізаж (пер. з фр. Beauvisage) — красунчик.

в смерті й тихесенько помирала. Залишатись самою в Кармелітках, в Блуа, боятися довічно лишитись в монастирі, як мадемуазель де Ла Вальєр, не переживши того, що вона, ще й без моєї Рене! Я нездужала, смертельно нездужала. Це монотонне, розписане по годинах, життя: обов'язок, молитва, робота — настільки одноманітне, що можна з точністю сказати, що робить кармелітка саме в цю годину дня чи ночі; це жахливе життя, в якому байдуже, є навколо нас щось чи ні, вигравало для нас всіма барвами: літ наших думок втрачав будь-які межі, фантазія подарувала нам ключі від свого королівства, і всі ми ставали одна для одної чарівним гіпогрифом — завзятіша розбуркувала більш кволу, а наші душі наввипередки гарували, привласнюючи цей заборонений нам світ. Навіть Життя Святих допомагало нам зрозуміти найпотаємніше! У день, коли мене позбавили твого ніжного товариства, я стала справжньою кармеліткою — сучасною Данаїдою, яка замість того, щоб намагатись наповнити бездонну бочку, тягне щодня, навіть не знаю з якого колодязя, пусте цебро, сподіваючись побачити його повним. Моя тітонька не знала, що відбувається у мене в душі. Вона ніяк не розуміла мою відразу до життя — на двох арпанах* свого монастиря вона створила собі власний божественний світ. Щоб у нашому віці піти в черниці, потрібно мати або надмірну простодушність, якої в мене нема, моя ластівко, або завзяту самовідданість, яка є в моєї тітоньки й робить з неї святу. Моя тітонька пожертвувала собою заради улюбленого брата; але хто може жертвувати собою заради незнайомця або ідеї?

Скоро вже два тижні, як у моїй голові роїться стільки нісенітниць, стільки роздумів переповнюють мою душу, стільки нерозказаних спостережень та історій, які я можу повідати тільки тобі, що без крайнього засобу — зізнань в листах, які замінили мені наші милі балачки, — я б задихнулась. Як же потрібне нам сердечне життя! Зранку я починаю свій щоденник, сподіваючись, що свій ти вже почала, і що за кілька днів я опинюся посеред твоєї прекрасної долини Жеменос, знайомій мені лише з твоїх розповідей, а ти — в Париж, відомий тобі лише з наших мрій про нього.

* Арпан — стародавня французька міра довжини або площі, яка дорівнює 180 паризьким футам.

Отже, серденько моє, одного ранку, в книзі мого життя його буде позначено рожевою тасьмою, з Парижу за мною прислали компаньйонку та Філіпа — останнього слугу моєї бабусі. Коли моя тітонька викликала мене до себе в кімнату і повідомила мені цю новину, у мене від радощів перехопило дух, я спантеличено дивилась на неї: «Дівчинко моя, — промовила вона своїм гортанним голосом, — бачу, ти не шкодуєш, що залишаєш мене; але це не остаточне прощання, ми ще побачимось. Господь відзначив твоє чоло печаттю обраних, маєш гордість, яка однаково може привести як до раю, так і до пекла, але маєш забагато гідності, щоб не впасти! Я знаю тебе краще, ніж ти сама себе: пристрась, що палатиме в тобі, не така, як у пересічних жінок». Вона ніжно пригорнула мене до себе і поцілувала в чоло, передаючи мені весь вогонь, що поглинав її, що зачарював блакить її очей, зробив в'ялими її повіки, вкрив зморшками її золотаві скроні та придав жовтизни її прекрасному обличчю. Мурашки побігли у мене по шкірі. Перш ніж відповісти, я поцілувала її руки. «Люба тітонько, — промовила я, — якщо навіть ваші разючі чесноти не змусили мене вважати Святий Дух корисним для тіла та приємним для душі, мені доведеться пролити чимало сліз, щоб повернутись сюди, тож, думаю, ви не забажаєте мого повернення. Лише зрада мого Людовіка XIV поверне мене сюди, і якщо такий потрапить в мої тенета, лише смерть зможе відібрати його! Мене не злякати ніякими Монтеспан». «Ідьте вже, бешкетниця, — сказала вона з усмішкою, — не лишайте тут цих марних слів, забирайте їх з собою; і знайте, що ви скоріш Монтеспан, ніж Ла Вальєр». Я поцілувала її. Бідоласна жінка не втрималась та провела мене до карети. Її очі зупинились то на гербі мого батька, то на мені.

Ніч застала мене в Боженсі, де після дивного прощання з тітонькою, мене охопило якесь душевне заціпеніння. Що чекає на мене в такому жаданому світі? По-перше, мене ніхто не зустрів: моя мати була в Булонському лісі, мій батько — в раді; а мій брат, герцог де Реторе, як мені сказали, взагалі приходить додому лише задля того, щоб переодягнутись перед вечерею. Тож всі мої душевні приготування виявились марними. Мадемуазель Гріффіт (то в неї є кігтики*) і Філіп провели мене в мої покої.

* Griffes (пер. з фр.) — кігті. Гра слів, що співзвучна з прізвиськом героїні.

Ці покої належали княгині де Вормон, моїй улюбленій бабусі, саме їй я завдячую певним спадком, про який мені ніхто нічого не казав. У цій частині я поділюсь з тобою смутком, що охопив мене, коли я увійшла в місце, сповнене моїх спогадів. Покої лишились такими, як були за її життя! Я спатиму в ліжку, в якому вона померла. Присівши на край її канапи, я плакала, не помічаючи, що була не сама, я згадувала, як часто вмощувалась на коліна бабусі, щоб краще її чути. Сидячи на них, я бачила її обличчя, загублене у вицвілих мереживах, змарніле від віку та передсмертних страждань. Мені здавалось, що ця спальня ще зберігає її тепло. Як так сталося, що мадемуазель Арманда-Луїза-Марія де Шольє повинна, як проста селянка, лягти в ліжко матері ледь не в день смерті останньої? Бо ж мені здавалось, що княгиня, яка померла ще у 1817 році, тільки-но відійшла в засвіти. І в цій кімнаті були речі, які не повинні були там бути, і які доводили, наскільки люди, зайняті королівськими справами, не зважають на власні, і ще те, як швидко, просто одразу після смерті, ми забули про цю шляхетну жінку, одну з найвеличніших жіночих постатей вісімнадцятого сторіччя. Філіп частково зрозумів причину моїх сліз. Він повідомив мені, що в заповіті княгиня передала мені свої меблі. Втім мій батько залишив парадні покої у стані, в якому вони були ще з часів Революції. Коли я підвелась, Філіп відчинив мені двері маленької вітальні, що виходила в приймальню і була в знайомому мені запустінні: верхні частини дверей, які колись містили дорогоцінні полотна, зяяли пустими проймами, мармур — побитий, вікна — витягнуті. Колись я боялась підійматись парадними сходами й проходити крізь безмежну самотність цих високих зал, я ходила до княгині маленькими сходами, що спускаються під склепінням парадних і ведуть до потаємних дверей її вбиральні.

Покої складаються з вітальні, спальні й цієї чарівної червоно-гарячої із золотом вбиральні, про яку я тобі розказувала, та займають частину будинку, що виходить на Дім Інвалідів. Від бульвару будинок відділяє лише стіна, вкрита витками, та прекрасна алея, крони дерев якої, переплітаються з кронами в'язів по той бік бульвару. Якби не золотаво-блакитний купол та не сіре громаддя Інвалідів, може здатись, що ми в лісі. Стиль цих трьох кімнат та їх

розташування вказують на колишні парадні покої герцогинь де Шольє, тоді як покої герцогів розташовувались в протилежній частині будинку. Дві центральні частини будівлі й фасадна частина — в ній розташовувались просторі темні та гучні зали, які показував мені Філіп, і які втратили свою пишність, саме такими я бачила їх в дитинстві, — благопристойно відділяли одні покої від інших. Побачивши на моєму лиці здивування, Філіп зробив довірчий вигляд. Люба моя, в цьому домі дипломата всі стримані та таємничі. І тоді він розказав мені, що всі очікують на закон про буцімто відшкодування емігрантам вартості їх майна. Мій батько відтерміновує відновлювальні роботи в будинку до моменту цієї реституції. Королівський архітектор оцінив витрати в триста тисяч ліврів. Від такої відвертості мене відкинуло на софу моєї вітальні. Що? Замість того, щоб використати цю суму і влаштувати мій шлюб, мій батько залишає мене гнити в монастирі? Ось такі роздуми спіткали мене на порозі цих дверей. Ах! Рене, я ніби схилила свою голову на твоє плече і повернулась в ті часи, коли моя бабуся вдихала життя у ці дві кімнати! Ось два єдиних створіння, що люблять або любили мене: вона, що живе лише в моєму серці, і ти — у Мокомб, за двісті лье від мене. Ця мила старенька пані любила прокидатись від мого голосу. Як ми розуміли одна одну! Спогади раптово змінили мій настрій. Я знайшла щось святе в тому, що тільки-но вважалося мені блюзнірством. Невизначний запах пудри для перук, що витав тут, став здаватися мені приємним, я раділа тому, що спатиму під захистом цих жовтих з білим візерунком штор з дамасту, на яких погляд та подих бабусі залишили, ймовірно, частину її душі. Я наказала Філіпу навести всюди лад і зробити покої придатними для життя, пояснила йому, що і де хочу бачити, а також визначила кожному предмету його місце. Вступаючи у володіння, я провела повну ревізію всього та розтлумачила, як відновити любі мені старовинні речі. Білий колір спальні трохи потьмянів від часу, так само як на золотих арабесках стали подекуди проявлятися відтінки червоного; але всі ці зміни гармонійно поєднувались з вицвілими кольорами килима Савонері*, який разом зі своїм портретом подарував моїй бабусі

* Savonnerie (пер. з фр. — миловарня) — килимарня, заснована у XVII ст. в Парижі на місці колишньої миловарні.

Людовік XV. Настінний годинник подарував маршал Саксонський. Порцелянові фігурки на каміні — від маршала де Рішельє. Портрет моєї бабусі, написаний у віці двадцяти п'яти років, висить в овальній рамі навпроти портрету короля. Портрета князя тут нема. Мені до вподоби ця відверта забудькуватість, без нещирості, що одним штрихом змальовує цей дивовижний характер. Коли моя тітонька сильно занедужала, її сповідник наполягав на тому, щоб до неї зайшов князь, що чекав у вітальні. «З лікарем та його рецептами», — відказала вона. Ліжко з балдахіном та м'якими спинками; штори, укладені в прекрасні пишні складки; дерев'яні меблі з позолотою, обтягнуті тим самим жовтим дамастом в білі квіточки, що оздоблює вікна, дубльованим білим шовком, схожим на муар. Не знаю, хто розписав верхню частину дверей, але на них зображено схід сонця та місячне сяйво. Доволі прикметний камін. Помітно, що люди минулого століття проводили багато часу біля вогню. Навколо нього відбувались значні події: позолочене мідне вогнище дивовижного лиття, лиштва — витонченої роботи, лопатка та кліщі майстерно вироблені, а міхи — так просто скарб. Оздоблений килимом екран, вироблений в майстерні Гобеленів* і вставлений у вишукану раму, досконалу, як віяло: несамовиті фігурки біжать вздовж всієї рами, по ніжках, по стійці, по ручках. Хотіла б я знати, хто подарував бабусі цю чудову річ, яку вона обожнювала? Скільки разів я бачила, як вона, сидячи у своєму глибокому кріслі, нога на стійці, сукня наполовину піднята на коліні через її поставу, брала, клала на місце і знов брала зі столу свою тютюнницю, місце якої між коробкою з льодяниками й шовковими рукавичками без пальців! Чи була вона кокеткою? До останніх днів бабуса ретельно доглядала за собою, як і в часи написання портрета, немов би чекала приходу цвіту двору, що юрмився навколо неї. Це крісло нагадало мені той неповторний рух, яким вона опрацьовувала спідниці, вмощуючись у ньому. Ці пані минулих літ забрали з собою таємниці своєї епохи. Княгиня мала виняткову поставу, манеру кидати погляди та слова, свою незрівнянну мову, якою не була обдарована моя мати: в ній поєднувались вишуканість і доброзичливість, цілеспрямованість

і невимушеність. Говорила вона красномовно і лаконічно одночасно. Була чудовою оповідачкою і могла у двох словах описати будь-що. І головне, вона була наділена рідкісною свободою суджень, котра, безумовно, вплинула на мій світогляд. З семи до десяти років я мало не жила в неї; їй подобалось принадувати мене, а мені — приходити до неї. Ця приязнь не одноразово ставала причиною її сварок з моєю матір'ю. Але ніщо так не роздмухує почуття, як крижаний вітер заборон. З якою граціозністю бабуса промовляла до мене: «Ось ти де, маленька шкодо!» — коли я, як маленька допитлива змійка, прослизала до неї у двері. Вона відчувала мою любов, найвну любов, що зігрівала сонячним світлом її зиму. Вона їй подобалась. Не знаю, що відбувалось у неї щовечора, вона приймала чимало людей — коли вранці я навшпиньках приходила до неї, щоб пересвідчитись, що вона вже встала, я помічала, що меблі вітальні посунуті, гральні столи розставлені, а навколо них багато тютюну. Вітальня облаштована в тому ж стилі, що і спальня: меблі химерної форми з різьбленням та вигнутими ніжками. Дивовижні пишні квічасті гірлянди звисались вздовж дзеркал і фестонами спускались додолу. На консолях — чудесні порцелянові китайські вази. Меблі — червоногарячі з білим. Бабуса була чарівною жагучою брюнеткою, то ж кольори підбирала відповідні. У вітальні я побачила письмовий стіл, вкритий карбованим сріблом, подарунок когось із родини Ломелліні з Генуї; колись мені подобалось розглядати фігурки на ньому. Кожна з чотирьох частин стільниці відведена під одну з пір року та заняття, пов'язані з нею: на кожній — сотні вирізьблених фігур. Дві години я просиділа одна в цьому святилищі, відтворюючи один за одним свої спогади про одну з найвидатніших, своїм розумом та вродою, жінок двору Людовіка XV. Розповісти, як мене раптово розлучили з нею в одну мить у 1816 році? «Підіть попрощайтесь з вашою бабусею», — наказала мені мати. Здавалось, княгиню не здивував мій від'їзд, ззовні вона була незворушна. Вона прийняла мене як зазвичай. «Ти їдеш до монастиря, моя перлинко, — промовила вона до мене. — Там ти зустрінешся із твоєю тітонькою, чудовою жінкою. Я подбаю про те, щоб тобою не пожертвували, ти будеш незалежною і зможеш вийти заміж за кого забажаєш». Шість місяців потому вона померла. Свій заповіт вона передала

* Гобелен — сім'я фламандських ткачів та фарбувальників вовни, які в сер. XV ст. оселились у передмісті Парижа Фобур-Сен-Марсель.